

Rafał Nakonieczny¹

Wdowy w *universum* wczesnych chrześcijan – trzy perspektywy badawcze

Dla badacza antyku zainteresowanie współczesnych czytelników kwestiami dotyczącymi odległej przeszłości budzić może pozytywne zaskoczenie. Jednocześnie otwartość specjalisty od starożytności na odmienne perspektywy badawcze pozwala dostrzec szersze znaczenie tego, co z nami, oraz przydatność badań przeszłości do refleksji nad kwestiami bliskimi dzisiejszemu człowiekowi.

Zainteresowanie *universum* wczesnych chrześcijan, w tym – jak się okazuje – miejscem, jakie zajmowały w nim wdowy, związane jest z wieloma potencjalnymi pytaniami badawczymi. Różne są aspekty interesujące poszczególnych autorów, odmienne bywają wnioski z lektury źródeł oraz, co ciekawe, uzasadnienie aktualności tematu, który jedynie z pozoru fascynować może wąską grupę badaczy.

W niniejszym artykule pragnę zwięźle ukazać, jak przedstawia się to zjawisko na przykładzie badań dotyczących sytuacji wdów żyjących w gminach wczesnochrześcijańskich. Tekst poniższy ma zatem charakter metabadawczy. W najszerszym ujęciu wyróżnić można co najmniej trzy perspektywy, z jakich obserwowane jest obecnie życie gminy pierwszych chrześcijan. Są to kolejno: perspektywa historyczna, krytyczna oraz preskryptywna.

¹ Dr Rafał Nakonieczny, adiunkt na Wydziale Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu; e-mail: ranakon@wp.pl; ORCID: 0000-0002-0935-7706.

1. Perspektywa historyczna

Dla badania wczesnego chrześcijaństwa naturalnym sposobem badania przeszłości jest tradycyjna perspektywa historyczna bądź historyczno-rekonstrukcyjna. Tradycyjnie zatem autorzy zauważają słusznie, iż jedną z cech dystynktywnych realiów życia gmin wczesnochrześcijańskich był specyficzny stosunek do jednostek słabszych. Wśród tej różnorodnej grupy potrzebujących wyliczyć należy chorych, sieroty i wdowy. Wsparcie społeczne dla potrzebujących członków gminy nigdy nie było kwestionowane we wczesnym Kościele².

Warto zwrócić uwagę na wieloaspektowość tego zagadnienia, w szczególności na aspekt moralny i misyjny. Troska o potrzebujących rozumiana była jako realizacja wezwania ewangelicznego w sensie znacznie szerszym, niż to *prima facie* rozumiemy dzisiaj. Zwrócę tu uwagę na dwa wektory tej aktywności: pierwszy działający głównie wewnątrz, drugi zaś – na zewnątrz gminy.

Dostrzeżenie wśród członków swej społeczności osób będących w potrzebie powinno zdaniem ówczesnych duszpasterzy skłaniać chrześcijan do wyrzeczeń, a konkretnie do postu. Czasowe powstrzymanie się od wydatków związanych z zakupem żywności umożliwiało zaoszczędzenie pewnej kwoty pieniędzy, którą wierni mogli wesprzeć potrzebujących (dosłownie rezygnując z własnego posiłku)³.

W aspekcie zewnętrznym świadectwo składane przez chrześcijan świata paradoksalnie również związane było z tą specyficzną kategorią osób będących w potrzebie, jakimi były wdowy. Otóż z jednej strony one same otrzymywały materialne wsparcie od współwyznawców, z drugiej zaś rewanżowały się z nawiązką poprzez swoje zaangażowanie w modlitwę i działalność, którą dziś określilibyśmy mianem pracy charytatywno-opiekuńczej. Z modlitwą na ustach wdowy chrześcijańskie odwiedzały chorych w domach i opiekowały się nimi, przy czym podkreślić należy, iż czyniły to bez względu na pochodzenie i wyznanie osoby potrzebującej. Bardzo szybko zostało to dostrzeżone i docenione przez współczesnych, na przykład wówczas, gdy gminy chrześcijańskie angażowały się w pomoc ofiarom zarazy w Afryce Północnej w III wieku⁴.

² Por. J. Rohde, *Urchristliche und frühkatholische Ämter*, Berlin 1976, s. 95.

³ Na ten topos w literaturze wczesnochrześcijańskiej, między innymi u Hermasa i Arystydesa z Aten, zwraca uwagę: J.M.G. Barclay, *Early Christianity, Mission, and the Survival of the Poor in the Graeco-Roman World*, „Teologisk Tidsskrift” 8 (2019) s. 247.

⁴ Barclay, *Early Christianity, Mission*, s. 251.

Aktywność wdów w społeczności wczesnochrześcijańskiej mogła częściowo pokrywać się z posługą diakonis, choć podział funkcji osób zaangażowanych w życie danej gminy nie zawsze jest możliwy do uchwycenia⁵. Rekonstrukcyjne spojrzenie na rozwój gmin wczesnochrześcijańskich pozwala założyć, iż umacnianie się diakonatu mogło powodować ograniczenia w działalności wdów. Sytuacja ta wyglądała odmiennie w różnych szerokościach geograficznych i zmieniała się razem ze stopniowym kształtowaniem się stabilnych struktur wspólnoty kościelnej.

Znany z Dziejów Apostolskich (Dz 6,1-6) nieprzyjemny incydent związany z gorszym traktowaniem wdów hellenistycznych (w porównaniu do judeochrześcijańskich) skutkuje tym, iż opieka nad wdowami sprawowana jest odtąd w bardziej sformalizowany sposób wzorowany na tradycji synagogałnej – powołana w tym celu specjalna służba podlega kontroli Apostołów⁶.

We wczesnym okresie rozwoju gmin chrześcijańskich funkcjonowała swego rodzaju organizacja wdów spełniających określone kryteria i wciągniętych na listę członkiń. W tym kontekście wyodrębnia się swoisty stan wdów, który uznać można za odrębną kategorię w ramach społeczności wczesnochrześcijańskiej⁷. Zadania stawiane temu stanowi nie są do końca jasne. Badania rekonstrukcyjne pozwalają jednak przyjąć, iż zaliczał się do nich zarówno aspekt charytatywny, jak i duchowy⁸.

Znaczenie stanu wdów wyraźne jest w wieku trzecim, gdy wymieniany jest on w tradycji zaraz po diakonach. Pod koniec wieku trzeciego znaczenie stanu wdów ulega osłabieniu najpierw w wyniku większego akcentowania aspektu dziewictwa (i stanu dziewic), potem zaś w obliczu ukształtowania się stanu diakonis⁹. Konsekwentnie dziewice, diakonise oraz wdowy posiadają pozycję wyróżniającą je z grona innych członków wspólnoty chrześcijańskiej jeszcze za panowania Konstantyna, gdy dokonuje się stopniowa hierarchizacja urzędów kościelnych¹⁰. Na stopniowe ograniczanie aktywności stanu wdowiego wpływać mogła również bezpo-

⁵ Por. Rohde, *Urchristliche und frühkatholische Ämter*, s. 81-86.

⁶ Por. J. Daniélou – H.I. Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1, tł. M. Tarnowska, Warszawa 1986, s. 29.

⁷ Por. Daniélou – Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 103.

⁸ Por. R. Gryson, *The Ministry of Women in the Early Church*, Collegeville 1976, s. 9. Zob. także: B. Degórski, *Wdowy w starożytności chrześcijańskiej i ich posługa w Kościele*, VoxP 42-43 (2002) s. 310-312.

⁹ Por. Daniélou – Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 136.

¹⁰ Por. Daniélou – Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 190.

średnio rosnąca władza biskupa w sensie zarówno autorytetu, jak i w znaczeniu ekonomicznym. W związku z rozwojem życia monastycznego alternatywą dla wdów było przyłączenie się do zakonu, zapewne nierzadko w funkcji przełożonych.

2. Perspektywa krytyczna

Relacje międzyludzkie w gminach wczesnych chrześcijan poddawane są także analizom z innej perspektywy, która u poszczególnych autorów (a jeszcze częściej autorek) przybiera mniej lub bardziej wyraziste ujęcie z założenia krytyczne.

Punktem zaczepienia dla analizy krytycznej są obowiązujące wówczas w gminach normy społeczne. W sposób szczególny zachowywane były w pamięci przestrogi z Pierwszego Listu do Tymoteusza (1Tm 5,11-16), gdzie autor dosadnie przedstawił zagrożenia, jakie czyhać miały na młode wdowy. Co ciekawe, szeroka gama tych niebezpieczeństw rozciągała się od całkowitej beczynności aż po zaangażowanie w sprawy niewłaściwe¹¹.

W szerszej optyce wśród potencjalnych ognisk zapalnych wskazuje się możliwe napięcie pomiędzy pełniącymi oficjalne posługi (prezbiterat, diakonat) a mniej sformalizowaną aktywnością wdów, jak również rywalizację między płciami oraz niebezpieczeństwo herezji (także w aspekcie dopuszczenia kobiet do udziału w nauczaniu)¹².

Krytyczne badania nad rolą kobiet w religiach, w tym również w łonie wczesnego chrześcijaństwa, prowadzi Ross Shepard Kraemer. Jej zdaniem autorzy wczesnochrześcijańscy usiłowali umniejszać znaczenie kobiet w społeczności i odmawiać im pełnienia oficjalnych funkcji publicznych¹³. Konstytuowanie się stanu dziewic i wdów natomiast Kraemer rozpatruje

¹¹ Ten aspekt normatywny w odniesieniu do młodych wdów jest szczególnie chętnie komentowany przez współczesne badaczki. Zob. np. Angela Standhartinger, *Mehr als „nutzlos, geschwätzig und neugierig“ (1 Tim 5,13). Religiöse Frauentraditionen im Beispiel der Witwen im antiken Judentum und entstehenden Christentum*, w: *Zwischen Vernunft und Gefühl. Weibliche Religiosität von der Antike bis heute*, red. Chr. Bertelsmeier-Kierst, Frankfurt 2010, s. 22-25. O sytuacji młodych wdów w gminach chrześcijańskich, por. także: Andrea Biernath, *Missverstanden Gleichheit: die Frau in der frühen Kirche zwischen Charisma und Amt*, Stuttgart 2005, s. 98-99.

¹² Por. A.F. Zimmermann, *Die urchristlichen Lehrer. Studien zum Tradantenkreis der „Didaskaloi“ im frühen Urchristentum*, Tübingen 1984, s. 76-91, 194-208.

¹³ R. Shepard Kraemer, *Her Share of the Blessings. Women's Religions among Pagans, Jews, and Christians in the Greco-Roman World*, Oxford 1992, s. 187.

w aspekcie zamierzonej dominacji mężczyzn nad kobietami. Badaczka ta zauważa z przekąsem, iż brak wyróżnienia osobnego „stanu żon” tłumaczy fakt, iż były one już poddane kontroli swoich mężów¹⁴. Analizując sytuację kobiet na przykładzie Tekli z Iconium¹⁵, wspomniana autorka polemizuje również z istnieniem realnego (a nie deklaratywnego) zakazu nauczania obejmującego kobiety¹⁶.

Sytuacja społeczna wdowy w gminie wczesnochrześcijańskiej może być tłumaczona jako wypadkowa dwu tradycji: hebrajskiej i hellenistycznej. Ta druga zwłaszcza w czasach Imperium Rzymskiego spowodowała poprawę statusu prawnego kobiet w ogóle, w tym także wdów. W szczególnie korzystnej sytuacji znajdowały się przy tym młode wdowy, przed którymi otwarta była droga do ponownego małżeństwa¹⁷. We wspólnocie chrześcijańskiej, jaką możemy rekonstruować na podstawie *Didaskaliów*, ponowne małżeństwo było wprawdzie tolerowane, jednakże stan wdowieństwa był postrzegany jako czysty i dlatego młode wdowy, które trwały we wdowieństwie, miały być otoczone opieką biskupa.

Ewolucja społeczności wczesnochrześcijańskiej ukazywana bywa jako odejście od pierwotnego modelu małej wspólnoty domowej (*oikos*) umożliwiającego kobietom (w tym w sposób szczególny wdowom i diakonisom) pełnienie funkcji przywódczych do zmaskulinizowanego Kościoła zarządzanego silną ręką przez biskupa. W tym ostatnim zaś – zbudowanym na modelu *polis* – dochodziło stopniowo do ograniczania znaczenia kobiet, aż do niemal całkowitego ich zmarginalizowania¹⁸. W najnowszej literaturze przedmiotu obecne są próby uzasadnienia wysokiej początkowo pozycji kobiet w gminach wczesnochrześcijańskich świadomym respektowaniem tradycji apostołskiej¹⁹.

W literaturze współczesnej odnotować można wyraźne zainteresowanie dla stworzonej przez Polikarpa figury wdowy jako ołtarza Boga, do której odwołuje się zarówno Tertulian, jak i Metody z Olimpu (który dzie-

¹⁴ Kraemer, *Her Share of the Blessings*, s. 196.

¹⁵ Por. M. Starowieyski, *Nowe polskie teksty ku czci św. Tekli*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 22/2 (2009) s. 75-81.

¹⁶ R. Shepard Kraemer, *Unreliable Witnesses Religion. Gender, and History in the Greco-Roman Mediterranean*, Oxford 2011, s. 117-153.

¹⁷ Zob. B. Bowman Thurston, *The Widows. A Women's Ministry in the Early Church*, Minneapolis 1989, s. 10-17.

¹⁸ Tak: Thurston, *The Widows*, s. 48.

¹⁹ Na aspekt potencjalnego przywództwa kobiet w pierwotnym Kościele szczególnie kładzie akcent: Dorothy Lee w najnowszej pracy *The Ministry of Women in the New Testament. Reclaiming the Biblical Vision for Church Leadership*, Ada 2021.

wice przyrównuje do ołtarza ze złota, wdowy zaś – do ołtarza z brązu)²⁰. Zdaniem Grysona powołanie się na tę figurę w *Didaskaliach* może być odczytane w kontekście negatywnym – wdowa jest ołtarzem, a miejsce ołtarza jest w domu (tradycja *oikos*)²¹. Z rolą wdowy jako „ołtarza Boga” nie współgrała także jej tradycyjna funkcja, jaką był udział w zbiórkach pieniędzy, które z czasem coraz bardziej krytykowane było jako przejaw chciwości.

Drobiazgowej analizie tekstowej poddaje miejsce figury wdowy-ołtarza w swojej interesującej dysertacji Margaret L. Butterfield²². Autorka ta uznaje rolę wdowy we wspólnocie wczesnych chrześcijan za zagadkę²³, do której zrozumienia przyczynić się może ponowna analiza tekstów z II i III wieku dokonana w oderwaniu od utrwalonej tradycji naukowej (metodą *ad fontes*)²⁴. Zainspirowana feministyczną metodą krytycznej lektury odmiennej od sposobu przyjętego powszechnie autorka dochodzi do wniosku, iż pozytywny (wręcz sakralny) obraz szanowanej wdowy określanej mianem ołtarza Bożego użyty bywa w celu wsparcia celów perswazyjnych tekstu. Konkretnie zaś Butterfield uważa, iż przekaz badanych przez nią tekstów zmierzał do poddania wdów (i w ogóle kobiet) daleko idącej kontroli, pomimo iż początkowo w niektórych wspólnotach wczesnochrześcijańskich wdowy funkcjonowały jako obiektywnie ważne postacie. Cytowana autorka zwraca uwagę na fakt, iż wszystkie zachowane utwory napisane zostały najprawdopodobniej przez mężczyzn, stąd przejawia się w nich poszukiwanie sposobów kontrolowania życia kobiet²⁵.

Tymczasem możliwa jest zdaniem Butterfield odmienna interpretacja sytuacji tego szczególnego stanu wdów, kobiet, które jedynie w wyniku celowych zabiegów autorów zdają się być coraz bardziej spychane na margines. Autorka podkreśla znaczenie ich zaangażowania w modlitwę oraz zbieranie jałmużny. Ukazuje w badanych tekstach, iż wdowy

²⁰ Por. Daniélou – Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 103. Zob. np. C. Osiek, *The Widow as Altar. The Rise and Fall of a Symbol*, „The Second Century” 3/3 (1983) s. 159-169 oraz Ch. Hip-Flores, *Consecrated Widows. Altars of God: A Restored Ancient Vocation in the Catholic Church*, „Logos” 22/1 (2019) s. 108-130.

²¹ Zob. R. Gryson, *The Ministry of Women in the Early Church*, Collegeville 1976, s. 37.

²² Zob. M.L. Butterfield, *Widows as Altar in Christian Texts of the Second and Third Centuries*, w: <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/37944984/BUTTERFIELD-DISSERTATION-2017.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (dostęp: 11.01.2021) (dissertation).

²³ Butterfield, *Widows as Altar*, s. 185.

²⁴ Rozumienie tej metody przybliżone zostało w: R. Nakonieczny, *Polskie interpretacje Ronalda Dworkina koncepcji zasad prawa. Krytyka i recepcja*, Poznań 2021, s. 23, 40, 209.

²⁵ Zob. Butterfield, *Widows as Altar*, s. 186.

stanowią wartościowych i szanowanych rozmówców oraz podkreśla ich wkład w budowanie dobra wspólnoty i zaspokajania życiowych potrzeb jej członków²⁶.

Niezależnie od celów perswazyjnych, które Butterfield skłonna jest przypisać badanym przez siebie tekstom, przy szerszym spojrzeniu przekazują one jej zdaniem znacznie więcej na temat wdów i ich pracy, niż być może sami autorzy tych tekstów zamierzali przekazać. Można dostrzec w tych tekstach, które nigdy nie powstają w próżni, szacunek i uznanie dla znaczenia wdów (ich autorytet, udział w modlitwach, ale i operacjach finansowych), które jednocześnie normatywnie usiłuje się plasować na pozycji podporządkowanej. Paradoksalność tej sytuacji wzmacnia konstatacja podobieństwa niektórych ról spełnianych przez wdowy do funkcji prezbitera, choć zaznaczyć należy, iż Butterfield nie sugeruje możliwości uznania oficjalnych członkiń odrębnego stanu wdów za kapłanki²⁷.

3. Perspektywa preskryptywna

Zainteresowanie sytuacją wdowy we wspólnocie wczesnych chrześcijan przybiera obecnie również trzecią, bardzo obiecującą perspektywę, a mianowicie perspektywę preskryptywną. Poszukiwanie znaczenia informacji z przeszłości dla życia w naszym świecie współczesnym dostrzegalne jest w uwagach pobocznych wspomnianej wyżej dysertacji Butterfield. Amerykańska autorka zauważa, iż podobnej marginalizacji, jaką obserwować można w historii Kościoła, doświadczają także i obecnie wdowy – członkinie współczesnych wspólnot chrześcijańskich, które stają się niejako niewidzialne. Dzieje się tak między innymi dlatego, iż kultura współczesna stawia na pierwszym miejscu małżeństwo i rodzinę. Tymczasem zarówno ponowna analiza krytyczna tekstów źródłowych, jak i namysł nad historią społeczną chrześcijaństwa (której nie każdy aspekt musimy automatycznie aprobować) mogą zachęcić nas do dostrzeżenia w swoich wspólnotach osób samotnych, w tym wdów, a ich obecność we współczesnym świecie chrześcijańskim jest bogactwem, którego można nie dostrzec i ostatecznie je stracić²⁸.

²⁶ Butterfield, *Widows as Altar*, s. 187.

²⁷ Butterfield, *Widows as Altar*, s. 193 i 203.

²⁸ Butterfield, *Widows as Altar*, s. 203-204.

W swojej dysertacji wychodzącej również od wczesnochrześcijańskiej figury wdowy-ołtarza Lisa M. Moore²⁹ ukazuje jako przykłady prób reaktywacji stanu wdów dwa stowarzyszenia kobiet utworzone ostatnio w Stanach Zjednoczonych właśnie przez wdowy: *The Widows of Prayer* oraz *The Daughters of Divine Hope*. Stanowią one próby ożywienia starożytnej praktyki. Autorka zauważa, iż odmienny jest sposób, w jaki stan wdów rozwinął się w starożytności od tego, jak powstały współczesne grupy wdów. Możemy bezpiecznie wnioskować z zachowanej literatury starożytności chrześcijańskiej, że zakon wdów został zainicjowany odgórnie przez Kościół w odpowiedzi na potrzeby ówczesnych wdów, ale także w celu uniknięcia potencjalnych problemów bądź zgorzenia związanego ze zbytnią swobodą kobiet. W naszej epoce natomiast stowarzyszenia wspomniane wyżej zostały zainicjowane przez założycielki, które same były wdowami i czuły się powołane przez Boga do założenia tych stowarzyszeń. Współczesne stowarzyszenia nie stawiają przed kandydatkami znanych z przeszłości wymogów (na przykład tylko jednego małżeństwa).

Odnowienie stanu wdów służyłoby w opinii Moore udzielaniu pomocy tym, którzy wciąż znajdują się na marginesie społeczeństwa. Autorka przekonana jest o wartości prób przywrócenia do życia stanu wdów, który z jednej strony stanowi wsparcie dla samych członkiń, z drugiej zaś ubogaca i wzmacnia wspólnotę zarówno przez modlitwę, jak i aktywność na polu charytatywnym. W perspektywie duchowej zaś wzmocniony instytucjonalnie stan wdów pełnić może także funkcję eschatologicznego drogowskazu dla członków Kościoła dzięki przykładowi autentycznego praktykowania cnót³⁰.

Na jeszcze inny wymiar badań nad stanem wdów we wspólnocie wczesnochrześcijańskiej oraz jego niezwykle i aktualne znaczenie wskazuje prof. M. Cathleen Kaveny. Amerykańska badaczka zwraca bowiem uwagę na możliwość rozwinięcia refleksji nad sytuacją wdów w *universum* wczesnych chrześcijan na płaszczyźnie bioetycznej. Autorka wychodzi od badań historycznych, od rekonstrukcji społecznej sytuacji wdowy w społeczności żydowskiej, akcentując jej zależność od męskich krewnych, niepewność ekonomiczną i zasadniczo brak możliwości decydowania o swym losie. W tym kontekście przywołuje etymologiczne poszukiwanie źródłosłowa dla wdowy (hebr. *almanah*) w terminie *alem* rozumianym jako „niezdolny

²⁹ Zob. L.M. Moore, *Widow As the Altar of God. Retrieving Ancient Sources for Contemporary Discussions on Christian Discipleship*, Marquette University 2019, s. 235-245, 268 (dissertation).

³⁰ Moore, *Widow As the Altar of God*, s. 269.

do mówienia”. Uzależnienie od krewnych i zepchnięcie na margines życia rodziny nie stanowiło bynajmniej najgorszej możliwości. Pozbawione opieki synów lub innych męskich krewnych wdowy dla zdobycia środków do życia zmuszane bywały nawet do niewolnictwa lub prostytucji³¹.

Sytuacja społeczna wdowy spowodowała powstanie toposu uciskanej wdowy, do której odwołuje się Księga Hioba oraz prorocy, którzy z jednej strony sprzeciwiają się niehumanitarnemu traktowaniu wdów, z drugiej zaś do oddania spustoszenia danego miasta (Babilonu czy Jerozolimy) chętnie używają odniesienie do figury *almanah*. W tym kontekście Kaveny osadza scenę z Ewangelii według św. Jana (J 19,25-30), gdzie Chrystus przed śmiercią powierza swą matkę umiłowanemu uczniowi, by uchronić ją od niepewnego losu wdowy³².

Kaveny zauważa, iż w gminach wczesnych chrześcijan kobiety (w tym wdowy) odgrywały znaczącą rolę, budując wspólnotę poprzez zaangażowanie w różne posługi, ale także jako prorokinie i męczennice. Kobiety znajdujące się w dobrej sytuacji materialnej, jak diakonisa Febe czy Lidia, były bardzo wpływowe i sprawowały swego rodzaju patronat nad działalnością apostołską³³. Oficjalne członkinie stanu wdów honorowane były przez społeczność choćby przez przyznanie im prawa do zasiadania podczas liturgii z przodu zgromadzenia razem z biskupami, kapłanami i diakonami.

Amerykańska badaczka uważa, iż namysł nad rolą stanu wdów we wczesnym chrześcijaństwie może być odpowiedzią na rosnące wyzwania współczesności wiążące się między innymi z problematyką opieki zdrowotnej (często w kontekście jej niedoskonałości bądź w ogóle braku). Troska o każdego człowieka i baczenie, by nikt nie był spychany na margines – niczym starotestamentalna *almanah* – bazuje na założeniach antropologii chrześcijańskiej. Każdemu człowiekowi, niezależnie od płci, wieku i stanu, przysługuje przyrodzona i niezbywalna godność³⁴. Z racji stworzenia na obraz i podobieństwo Boga każdy człowiek zasługuje na szacunek.

³¹ M.C. Kaveny, *The Order of Widows. What the Early Church Can Teach Us about Older Women and Health Care*, „Christian Bioethics” 11/1 (2005) s. 13.

³² Kaveny, *The Order of Widows*, s. 12-14.

³³ Kaveny, *The Order of Widows*, s. 15-16. Zob. Rz 16,1-2; Dz 16,14-15. Więcej na temat wsparcia dla gminy ze strony bogatych kobiet, zob. R. Stark, *Reconstructing the rise of Christianity. The role of women*, „Sociology of Religion” 56/3 (1995) s. 229-244.

³⁴ Por. M. Piechowiak, *Godność i równość jako podstawy sprawiedliwości. Z perspektywy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju” 1 (1992) s. 37-48.

Kaveny przekonuje, iż ukonstytuowanie stanu wdów w gminach wczesnochrześcijańskich stanowiło praktyczną realizację tak rozumianej koncepcji człowieka i było jednocześnie prawdziwym urzeczywistnieniem cnoty solidarności. Istotne jest przy tym to, iż właściwe rozumienie solidarności wyklucza uzależnienie uczestnictwa w życiu społecznym od tego, czy dana osoba jest w stanie spełnić ustalone standardy przydatności społecznej. Pozytywna przemiana w myśleniu o wspólnotcie w gminie chrześcijańskiej nie dotyczyła więc bynajmniej samego wsparcia materialnego dla potrzebujących (w tym wdów), lecz właśnie traktowania każdego jako pełnoprawnego członka wspólnoty, bez plasowania kogokolwiek na marginesie życia społecznego³⁵.

Obecnie zadaniem etyki chrześcijańskiej w ujęciu Kaveny jest dostrzeżenie wymogu solidarności z kobietami w podeszłym wieku. Pomocne w tym może być odwołanie do codzienności funkcjonowania pierwszych wspólnot chrześcijańskich, w ramach których istniał zaszczytny stan wdów. Wymagałoby to przewartościowania dominującego myślenia instrumentalnego i odrzucenia tendencji do wartościowania kobiet wyłącznie według skali użyteczności społecznej. Autorka zauważa, iż zadaniem antropologii katolickiej jest zmiana podejścia do każdego człowieka, w tym kobiet (również młodych), i odmowa redukowania znaczenia jednostki w zależności od wartości instrumentalnej³⁶.

Swoje rozważania teologiczno-filozoficzne Kaveny wzmacnia odwołaniem do prognoz statystycznych, które nie pozostawiają złudzeń – cechą charakterystyczną świata zachodniego jest starzenie się społeczeństwa. Większość pokolenia w wieku podeszłym stanowią przy tym kobiety. Zjawisko to obserwuje się jednakże nie tylko w USA, lecz także na przykład w Japonii, Indonezji, Liberii, Tajlandii czy Kolumbii. Stąd postulat dostrzeżenia i dowartościowania grupy starszych (często owdowiałych) kobiet ma wyraźny wymiar praktyczny. Amerykańska badaczka odnotowuje liczne przypadki pomijania kwestii ochrony zdrowia starszych kobiet w systemach opieki, a nawet w szczytnych deklaracjach³⁷. Przed społecznością chrześcijańską stoi zadanie włączenia się do dyskusji nad sytuacją współczesnego świata. Do zadań przywodzących na myśl wczesnochrześcijański stan wdów należą obecnie – dokładnie tak jak w przeszłości – zadbanie o materialne potrzeby starszych kobiet, ich zdrowie, jak również zapobieganie poczuciu osamotnienia i wyeliminowania ze społeczeństwa czy

³⁵ Kaveny, *The Order of Widows*, s. 17.

³⁶ Kaveny, *The Order of Widows*, s. 18.

³⁷ Kaveny, *The Order of Widows*, s. 18-19.

przekonania o braku sensu życia³⁸. Praktycznym zadaniem współczesnego chrześcijaństwa staje się zatem stworzenie inkluzywnej społeczności wyuczulonej na sytuację jednostek najsłabszych, które w dobie kultu młodości, siły, płodności, zdrowia i przydatności automatycznie spychane bywają do kategorii „zbędnych”. Paradoxem jest, jak pokazuje na przykładzie systemu amerykańskiego Kaveny, iż kobieta w sile wieku, która kosztem pracy zawodowej oddaje się opiece nad swymi starszymi rodzicami, naraża się na to, iż osiągnąwszy kiedyś ich wiek, pozostać może bez wystarczających środków do życia³⁹.

Niezależnie od dalszych badań i sporów dotyczących znaczenia wdów w starożytnych gminach chrześcijańskich (perspektywa historyczna i perspektywa krytyczna) zauważyć warto, iż spojrzenie na naszą codzienność i stojące przed nami wyzwania wiele zyskuje dzięki refleksji nad problemami społecznymi i sposobami radzenia sobie z nimi przez pierwszych chrześcijan (perspektywa preskryptywna). Wnioski, jakie wysnuć można z badań przeszłości, mogą znacznie ubogacić nasze spojrzenie w przyszłość i uczynić ideał społeczności zbudowanej na fundamencie godności człowieka i zasadzie solidarności bardziej możliwym do zrealizowania.

Widows in the Early Christian Universe – Three Research Perspectives

(summary)

This article presents the findings of a metascientific analysis of the topic of the widow's situation in the early Christian community. This topic is studied today from at least three perspectives. It is still interesting for historians studying the development of early Christian communities. Secondly, the situation of women (including widows) is a very interesting field of research for authors of the critical school (not always definitely feminist) wondering about the possibility of an alternative reconstruction of social relations. The assumption of these studies is often that the originally high position of women in the Christian community was gradually diminished. A special emphasis in this study however is placed on the third research aspect, which is the presentation of the widows' situation in the ancient world (biblical, Hellenistic, early Christian) as an impulse for a deep reflection on our attitude to the weakest individuals. These include – as in the past – lonely and elderly women (often widowed). Numerous contemporary studies postulate that efforts should be made to prevent their marginalization and loneliness. This is demanded by Christian

³⁸ Kaveny, *The Order of Widows*, s. 20-25.

³⁹ Kaveny, *The Order of Widows*, s. 26.

anthropology and the properly understood virtue of solidarity – without excluding anyone. One possibility for the realization of such an objective may be the reactivation of the orders of widows in contemporary Christian communities.

Keywords: early Christianity; social history; widows

Wdowy w *universum* wczesnych chrześcijan – trzy perspektywy badawcze (streszczenie)

W niniejszym tekście przedstawione zostały wnioski z analizy metabadawczej tematu sytuacji wdowy w społeczności wczesnych chrześcijan. Temat ten badany jest współcześnie co najmniej w trzech perspektywach. Jest on bowiem nadal interesujący dla historyków analizujących rozwój gmin wczesnochrześcijańskich. Po drugie, sytuacja kobiet (w tym wdów) stanowi bardzo interesujące pole badawcze dla autorów nurtu krytycznego (nie zawsze zdecydowanie feministycznego), którzy zastanawiają się nad możliwością alternatywnej rekonstrukcji stosunków społecznych. Założeniem tych badań bywa przyjęcie, iż wysoka pierwotnie pozycja kobiet w gminie chrześcijańskiej stopniowo ulegała umniejszeniu. Szczególny akcent postawiono jednak w tym studium na trzeci aspekt badawczy, jakim jest ukazanie sytuacji wdowy w świecie starożytnym (biblijnym, hellenistycznym, wczesnochrześcijańskim) jako impulsu do głębokiego namysłu nad naszym stosunkiem do jednostek *ex definitione* najsłabszych. Zaliczają się do nich – podobnie jak w przeszłości – samotne starsze kobiety (często owdowiałe). Liczne prace współczesne postulują podjęcie wysiłku, by nie dopuścić do ich marginalizacji i osamotnienia. Domaga się tego antropologia chrześcijańska i właściwie rozumiana cnota solidarności – bez wykluczania kogokolwiek. Jedną z możliwości realizacji takiego celu może być reaktywacja stanu wdów we współczesnych wspólnotach chrześcijańskich.

Słowa kluczowe: wczesne chrześcijaństwo; historia społeczna; wdowy

Bibliografia

- Barclay J.M.G., *Early Christianity, Mission, and the Survival of the Poor in the Graeco-Roman World*, „Teologisk Tidsskrift” 8 (2019) s. 243-253.
- Biernath A., *Missverständnis Gleichheit: die Frau in der frühen Kirche zwischen Charisma und Amt*, Stuttgart 2005.
- Butterfield M.L., *Widows as Altar in Christian Texts of the Second and Third Centuries*, w: <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/37944984/BUTTERFIELD-DISSERTATION-2017.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (dostęp: 11.01.2021) (dissertation).
- Daniélou J. – Marrou H.I., *Historia Kościoła*, t. 1, tł. M. Tarnowska, Warszawa 1986.
- Degórski B., *Wdowy w starożytności chrześcijańskiej i ich posługa w Kościele*, „Vox Patrum” 42-43 (2002) s. 303-318.
- Gryson R., *The Ministry of Women in the Early Church*, Collegeville 1976.

- Hip-Flores Ch. *Consecrated Widows. Altars of God: A Restored Ancient Vocation in the Catholic Church*, „Logos” 22/1 (2019) s. 108-130.
- Kaveny M.C., *The Order of Widows. What the Early Church Can Teach Us about Older Women and Health Care*, „Christian Bioethics” 11/1 (2005) s. 11-34.
- Kraemer R. Shepard, *Her Share of the Blessings. Women's Religions among Pagans, Jews, and Christians in the Greco-Roman World*, Oxford 1992.
- Kraemer R. Shepard, *Unreliable Witnesses Religion. Gender, and History in the Greco-Roman Mediterranean*, Oxford 2011.
- Lee D., *The Ministry of Women in the New Testament. Reclaiming the Biblical Vision for Church Leadership*, Ada 2021.
- Moore L.M., *Widow As the Altar of God. Retrieving Ancient Sources for Contemporary Discussions on Christian Discipleship*, Marquette University 2019 (dissertation).
- Nakonieczny R., *Polskie interpretacje Ronalda Dworkina koncepcji zasad prawa. Krytyka i recepcja*, Poznań 2021.
- Piechowiak M., *Godność i równość jako podstawy sprawiedliwości. Z perspektywy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju” 1 (1992) s. 37-48.
- Osiek C., *The Widow as Altar. The Rise and Fall of a Symbol*, „The Second Century” 3/3 (1983) s. 159-169.
- Rohde J., *Urchristliche und frühkatholische Ämter*, Berlin 1976.
- Standhartinger A., *Mehr als „nutzlos, geschwätzig und neugierig” (1 Tim 5,13). Religiöse Frauentraditionen am Beispiel der Witwen im antiken Judentum und entstehenden Christentum*, w: *Zwischen Vernunft und Gefühl. Weibliche Religiosität von der Antike bis heute*, red. Chr. Bertelsmeier-Kierst, Frankfurt 2010, s. 11-25.
- Starowieyski M., *Nowe polskie teksty ku czci św. Tekli*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 22/2 (2009) s. 75-81.
- Stark R., *Reconstructing the rise of Christianity. The role of women*. „Sociology of Religion” 56/3 (1995) s. 229-244.
- Thurston Bowman B., *The Widows. A Women's Ministry in the Early Church*, Minneapolis 1989.
- Zimmermann A.F., *Die urchristlichen Lehrer. Studien zum Tradantenkreis der „Didaskaloi” im frühen Urchristentum*, Tübingen 1984.